

חג פורים: האם עני חייב במתנות לאביונים

פתיחה

כפי שראינו בעבר (פורים שנה ג'), אחת ממצוות פורים היא מצוות משלוח מנות הכוללת שתי מנות, ודנו המפרשים האם אחת מהמנות יכולה להיות בקבוק שתייה או שחובה דווקא מיני מאכלים:

א. הגמרא במסכת מגילה (ז ע"א) כותבת, שרבי יהודה נשיאה שלח במשלוח המנות לרב הושעיה עגל וכד יין. לפי גרסת רוב הראשונים, רב הושעיה השיב לו שהוא יצא ידי חובת משלוח מנות בנתינה זו - משמע שאפשר לצאת ידי חובה גם בבקבוקי מין, וכן פסקו להלכה **המגן אברהם** (תרצה, יא) **והט"ז** (שם, ד) **והציץ אליעזר** (ח, יד), ובלשון **ערוך השולחן** (שם, יג - יד):

"מצוות עשה דמגילה לשלוח מנות איש לרעהו, ובעינן שתי מנות שהרי מנות כתיב לשון רבים. וברור הדבר דצריך לשלוח שני מיני אוכלין, או שני מיני משקין, או מין אוכל ומין משקה והכי איתא להדיא (= בפירוש) בגמרא (ז ע"א) דאחד שלח לחבירו בשר ויין עיין שם, אבל שני חתיכות ממין אחד אינו מועיל, דכי מפני שחתכן נחשבם לשניים?!"

ב. לעומת זאת לפי גרסת הירושלמי עולה, שאי אפשר לצאת ידי חובה בבקבוקי שתייה. דין זה נלמד מכך שרבי יהודה נשיאה שלח פעם נוספת עגל שלם (בו יש מספר מנות) במשלוח, כי הבין שבשליחת ירך ובקבוק של יין אותו שלח בפעם הראשונה לא יצא ידי חובה. כמו כן כך גרס רבינו חננאל גם בדברי הסוגיה בבבלי, ולשיטתו עולה שאי אפשר לצאת ידי חובה בבקבוק שתייה.

שנה שעברה עסקנו בדיני משלוח מנות, השנה נעסוק במצוות מתנות לאביונים המופיעה סימן קודם בשולחן ערוך. נראה את מחלוקת הפוסקים האם עני חייב במצווה זו, מחלוקת שייטכן ומושפעת מטעם המצווה. נראה את הגדרת ההלכה של "עני", וכמה סכום הכסף יש לתת כדי לצאת ידי חובה.

חובת העני במתנות לאביונים

האם עני חייב במתנות לאביונים? נחלקו על כך האחרונים:

א. **הב"ח** (תרצד, א) דייק מלשון הטור "חייב כל אדם לתת מתנות לעניים", שאין הבדל בין עשיר לבין עני וכולם חייבים במתנות לאביונים. בטעם הדבר נימק, שמצוות מתנות לאביונים אינה חלק מדיני צדקה הכלליים, שאז עני שבעצמו מקבל צדקה פטור ממנה, אלא חלק ממצוות פורים המוטלות על כל אדם, בדומה לארבע כוסות בפסח שיש לעני לחזר על הפתחים בשביל להשיג.

גם **המשנה ברורה** (תרצד א - ב), פסק כך, והביאו ראייה לדבריהם **מקיצור פסקי הרא"ש**. הגמרא במסכת מגילה (ז ע"א) מספרת, שאביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין מרוב שהיו עניים, היו מחליפים את הסעודות ביניהם. בקיצור פסקי הרא"ש (א, ז) מבואר, שהם היו מחליפים ביניהם את המתנות לאביונים, ועולה מכך שעני חייב במתנות לאביונים, ובלשון הב"ח:

"חייב כל אדם וכו'. כלומר כל אדם, אפילו עני המקבל צדקה חייב לתת ממה שנתנו לו לשאר אביונים בפורים, דאין דין מתנות לאביונים בפורים כדין שאר צדקה דהכשר מצות פורים כן הוא, לתת מתנות לאביונים, וכדין ארבע כוסות בפסח וכדמשמע מרב חנינא בר אבין ואביי בר אבין."

עוד יש שהביאו ראייה לשיטה זו מהריטב"א. בפורים יש דין מיוחד שאינו נוהג כל השנה, שכל הפושט יד לקבל צדקה נותנים לו (אלא אם כן יודעים שהוא משקר). **הריטב"א** (מגילה שם ד"ה גרסין) ביאר שטעם הדבר, שנתינת מעות אלו היא לא נתינה רגילה של צדקה אותה יש לבדוק, אלא כחלק מהרצון להרבות שמחה - ואם כן גם עני חייב בנתינת מעות אלו שאין כמצוות צדקה רגילה.

ב. **הפרי חדש** (תרצד, א) חלק וסבר, שדין מתנות לאביונים דומה לדין נתינת צדקה בכל השנה, אלא שבפורים תיקנו תקנה כללית להוסיף נתינת צדקה. ממילא, כשם שעני פטור כל השנה מנתינת צדקה שהרי הוא בעצמו נצרך, כך גם בפורים. כיצד יישב את הראייה מדברי הגמרא במגילה ומהריטב"א?

את ראיית הגמרא במגילה ניתן לדחות, שכן ראשונים רבים כתבו שהאמוראים החליפו ביניהם משלוח מנות ולא מתנות לאביונים, אם כן אין ראייה שעני חייב במתנות לאביונים. את הראייה מהריטב"א ניתן לדחות, שאכן ייתכן שהכלל שכל הפושט יד נותנים לו הוא מדין שמחה, אבל אין ללמוד מכאן לעיקר מצוות מתנות לאביונים שייטכן שהיא מדין צדקה ואז עני ייפטר ממנו (ועיין הערה¹).

עני או אביון

למרות הדחיות לראיות הב"ח והמשנה ברורה, נראה שלמעשה רוב הפוסקים כתבו שעני חייב במצוות מתנות לאביונים. משום כך השאלה 'מי מוגדר עני' אינה נוגעת בשאלה מי חייב במצווה זו (שהרי כולם חייבים) אלא לנקודה אחרת, והיא שכשנותנים מתנות לאביונים, מי מוגדר עני לו יש לתת את מעות הפורים:

א. **החוות יאיר** (מקור חיים תרצד) כתב, שכיוון שהגמרא במסכת בבא מציעא (קיא ע"א) מחלקת בין עני לאביון ומדבריה משמע שאביון מצבו הכלכלי גרוע מעני (אלא מפני שהתרגל לבקש כסף כבר אינו מתבייש לבקש, מה שאין כן עני) - בפורים יש לתת דווקא לאביונים, שכן נאמר "מתנות לאביונים".

ב. **ערוך השולחן** (תרצד, ג) **והרב אשר וייס** (פרשת תצווה) חלקו וסברו, שעל אף שבחלק מהדינים יש הבדל בין עני לאביון, בפועל בפורים אין הבדל וכאשר נותנים לאחד מהם יוצאים ידי חובה והביאו מספר ראיות לדבריהם. **ראשית**, יש פוסקים המתחילים במילה אביון ומסיימים במילה עני וכדומה, משמע שאלו חילופי שמות ושלא בכל עניין דינים שונה.

¹ לפי פירוש זה יוצא שאדם הנותן צדקה לכל הפושט יד, אינו יצא (בהכרח) ידי חובת מתנות לאביונים גם אם נתן סכומים גדולים. הוא אמנם מרבה שמחה בפורים ויש בכך עניין, אבל את הסכום הבסיסי שצריך לתת בפורים, צריך לתת לעני בוודאי. יש להעיר, שמדברי **הטור** (תרצד) לא משמע כפירוש זה, ולשיטתו כאשר הירושלמי כותב כל הפושט יד נותנים לו, יוצאים בכך ידי חובת מתנות לאביונים.

שנית, למרות שאין מחלוקת ששמה של המצווה הוא "מתנות לאביונים" כפי שכותבת הגמרא במגילה, בכל זאת כתבו הרמב"ם הטור והשולחן ערוך ושאר המפרשים שיש לתת מתנות לעניים, ולא הזכירו שיש הבדל בין עני לאביון, בפשטות הם הבינו שאין הבדל וניתן לתת לשניהם, ובלשון הרב אשר וייס:

"להלכה נראה ברור דלא צריך ליתן לאביון כלל, דאין למדין הלכה מן הכתבים אלא מדברי הפוסקים, והרי בדברי הרמב"ם וכן בטור וכן בשולחן ערוך לא הזכירו כלל אביון וכתבו ושנו ושילשו שיש ליתן מתנות לעניים, ואף בנושאי כליהם הגדולים הבית יוסף, הב"ח, הדרישה, הט"ז והמג"א לא פצו פה, ומדשתקו רבנן שמע מינה לא ניחא להו".

הלכה למעשה

למעשה למי יש לתת? המשנה במסכת פאה (ח, ח) כותבת, שמי שיש לו מאתיים זוז, כלומר מספיק כסף כדי לחיות שנה שלמה, אינו יכול לקחת מתנות עניים כיוון שאינו נחשב עני. למרות שהמשנה כותבת את דבריה ביחס למתנות עניים, **הטור** (יו"ד רנ"ג) הבין (ובניגוד לרמב"ם) שהוא הדין לצדקה ומי שיש לו מאתיים זוז אינו מקבל צדקה.

למרות שהטור הבין שדין זה נאמר גם לגבי צדקה, בפועל כתב ובעקבותיו **השולחן ערוך** (שם, ב) שהדין היום שונה, וכיום העני יכול לקבל כסף עד שיהיה לו מספיק כדי לפתוח עסק ולהתפרנס ממנו. בטעם ההבדל נימק, שבעבר היו קופות קבועות שמחלקות כל שנה כסף, לכן די לתת לעני פרנסה לשנה. כיום דבר זה אינו קיים, ומשום כך אין די בנתינת כסף קבוע, ובלשונו:

"ויש אומרים שכל אלו השיעורים לא נאמרו אלא בימיהם, שהיה להם קופה ותמחוי והיו מחלקין מעשר עני בכל שנה והיו נוטלין לקט שכחה ופאה, לפיכך שיערו שמי שיש לו ר' זוז לא ייטול לפי שיכול לעבור בהן שנה, ולשנה הבאה יהיה לו במה שיהיה. אבל האידנא שאין כל זה, יכול ליטול עד שיהיה לו קרן כדי להתפרנס מן הריוח."

משום כך כפי שכתב **אשר וייס** (שם), בזמן הזה כל מי שיש לו עבודה בה ממנה הוא מתפרנס ברמת חיים סבירה, אין דינו כעני, ורק מי שאין ביכולתו להשיג רמת חיים סבירה דינו כעני, לו ניתן לתת צדקה. כמו כן הוסיף, שגם מי שיש לו מעט חסכוניות עדיין נחשב עני, כיוון שגם דרך עני לחסוך מעט לקראת העתיד.

סכום הנתינה

לאחר שראינו מי נחשב אביון לו אפשר לתת מתנות אביונים, יש לדון מה סכום הכסף שצריך לתת בשביל לצאת ידי חובה:

א. **הריטב"א** (מגילה ז ע"א ד"ה תני) כתב, שכדי לצאת ידי חובה יש לתת את הסכום הבסיסי ביותר, וכיוון שהסכום הבסיסי בזמנו היה פרוטה, מעיקר הדין יש לתת סך הכל שתי פרוטות, שהרי יש לתת לשני אביונים וכן פסק **המשנה ברורה** (תרצד, ב). נראה שבזמן הזה פרוטה שווה חצי שקל, כיוון שזהו הסכום הבסיסי שבו אפשר לקנות משהו.

ב. **המהרש"א** (חידושי אגדות ז ע"א ד"ה שדר) חלק וסבר שיש לתת סכום משמעותי, המספיק למנת אוכל. ראייה לדבריו הביא מכך שבמספר מקומות שהגמרא מציינת 'מנה', כוונתה לשיעור מכובד ולא למספר פרוטות, כפי שראינו בעבר (שופטים שנה ב') שיש לתת זרוע לחיים וקיבה לכהנים בשיעור מכובד.

שיטתו היא השיטה המקובלת בפוסקים, ומשום כך **השערי תשובה** (תרצד, א) כתב בשם **הזרע יעקב** (ס"א יא) שיש לתת שיעור של ג' ביצים, וכן פסק **הבן איש חי** (תצווה, טו). בפועל כתבו האחרונים, שמדובר בפחות או יותר כמנת פלאפל, כאשר בעבר המחיר למנה היה כעשרה שקלים, וכיום מדובר בעשרים שקלים לכל עני².

נתינה לפני פורים

בעבר, העניים היו עוברים ממקום למקום ומבקשים צדקה. כיום, פעמים רבות המשפחות הנצרכות אינן מפורסמות ברבים, ונותנים את הכסף לאחראים על קופת צדקה שהם יודעים מי זקוק לכך. האם אדם היודע שבפורים יהיה טרוד, יכול לתת כסף לפני פורים לקופת צדקה, ולבקש מגבאי הצדקה שיגידו לעניים שישתמשו בו רק בפורים? נחלקו האחרונים:

א. **המגן אברהם** (תרצד, א) כתב בשם **בעל המאור**, שאין לתת מעות לאביונים לפני פורים מחשש שמא יקנו בהן אוכל לפני החג ובכך הנותן לא יצא ידי חובה. מתוך דבריו למדו פוסקים רבים וביניהם **האשל אברהם** (שם) ו**המהר"י אסאד** (ס"א ר), שאין מניעה עקרונית לתת מעות לפני פורים, ובמקרה בו מוודאים שהעני ישתמש בהן בפורים - יוצאים ידי חובה, ובלשון המהר"י:

"ואם כן הרוצה לשלוח למרחקים על ידי דואר מתנות אביונים, על כורחך לשלחם קודם פורים בכדי שיגיע ליד המקבל ביום פורים. אבל אם נתנם ביום פורים על ידי דואר ומגיעים ליד המקבלים אחר הפורים לא יצא ידי חובה המצווה, בין משלוח מנות ובין מתנות לאביונים."

ב. **ערוך השולחן** (שם, ב) חלק וכתב, שמעבר למטרה שהעני יקבל את מעות הצדקה וישתמש בהן בפורים, ישנה חובה לתת בפורים את מעות הצדקה כחלק מחובות היום. משום כך לא מועילה נתינה לפני פורים על דעת כך שהעני ישתמש בפורים, וצריך לתת דווקא בו ביום. אולם, ברור שגם לשיטתו ניתן למנות שליח לפני פורים שייתן את המעות בפורים, כי שלוחו של אדם כמותו.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² **הטורי אבן** (מגילה ז ע"א) כתב, שלכתחילה יש לתת כסף למתנות לאביונים, ולראייה שהגמרא כותבת שלא קוראים מגילה בשבת כיוון שהעניים מצפים לכך שאחריה נותנים מתנות לאביונים, ואם ניתן היה לתת גם אוכל מדוע שבת מעכבת? אולם מדברי **הרמב"ם** (מגילה ב, טז) עולה שגם לכתחילה ניתן לתת אוכל כמתנות לאביונים, ורק בגדים וכדומה דייקו האחרונים שאין לתת במקום כסף או אוכל.

³ **מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן:** tora2338@gmail.com